

Міністерство культури, молоді та спорту України

*Державний науково-методичний центр
змісту культурно-мистецької освіти*

«СХВАЛЕНО»

Науково-методичною радою
Державного науково-методичного центру
змісту культурно-мистецької освіти
Протокол № 1
від «04» лютого 2020 р.

**Типова навчальна програма з навчальної дисципліни
«ХОР (клас хорового співу хорового відділення)»
елементарного підрівня початкової мистецької освіти**

**Київ
2020**

Типова навчальна програма з навчальної дисципліни «Хор (клас хорового співу хорового відділення)» елементарного підрівня початкової мистецької освіти. Київ, 2020. 22 с.

Укладачі:

О. М. Грисюк – викладач вокально-хорового відділу Чернігівської міської школи мистецтв, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, кандидат педагогічних наук, доцент;

І. С. Кумакова – викладач Чернігівської музичної школи № 1 імені Стефана Вільконського, I категорія;

О. В. Романенко – завідувач вокально-хоровим відділом Київської дитячої школи мистецтв № 6 імені Г. Л. Жуковського (м. Київ), спеціаліст вищої категорії, викладач-методист;

В. В. Сенченко – викладач Чернігівської музичної школи № 1 імені Стефана Вільконського, спеціаліст;

І. Б. Сіроус – заступник директора з навчально-виховної роботи Чернігівської міської школи мистецтв, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист;

М. В. Федорова – викладач хорових дисциплін Кам'янець-Подільської міської дитячої хорової школи, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, кандидат педагогічних наук.

Рецензенти:

С. О. Голуб – директор Ніжинської музичної школи, заслужений працівник культури України, художній керівник зразкового хору «Сяйво», заслужений працівник України, вища категорія;

В. Н. Горчакова – професор кафедри хорового диригування Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової, доцент;

І. В. Драган – викладач вокально-хорових дисциплін Кам'янець-Подільської міської дитячої музичної школи ім. Ф. Ганіцького, старший викладач.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. Мета типової навчальної програми, мета та завдання нормативного змісту навчальної дисципліни «Хор (клас хорового співу хорового відділення)»	4
2. Рекомендовані форми організації освітнього процесу та види навчальних занять	6
3. Вимоги до матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу	6
4. Нормативний зміст і обсяг навчальної дисципліни та результати навчання	7
5. Форми і засоби поточного та підсумкового контролю	18
6. Критерії оцінювання рівня досягнення результатів навчання	20
7. Список рекомендованої літератури	21

ВСТУП

Типова навчальна програма з навчальної дисципліни «Хор (клас хорового співу хорового відділення)» (далі – типова навчальна програма) містить загальний нормативний зміст, обсяг та результати навчання учнів початкової мистецької освіти елементарного підрівня музичного мистецького спрямування.

Типова навчальна програма встановлює мету, завдання навчальної дисципліни відповідно до ключових компетентностей, рекомендовані форми організації освітнього процесу, види навчальних занять, методи навчання, форми і засоби поточного та підсумкового контролю, рекомендації щодо його проведення, а також критерії оцінювання рівня досягнень результатів навчання.

Опанування нормативного змісту типової навчальної програми дає можливість здобувачам освіти застосовувати в повсякденному житті набуті в процесі навчання компетентності, визначені типовою освітньою програмою, а саме: загальна інтегральна компетентність, загальна мистецька компетентність, теоретико-практична компетентність, музично-виконавська компетентність, компетентність колективної взаємодії, компетентність публічного виступу.

Досягнення очікуваних результатів зумовить продовження навчання на наступному підрівні початкової мистецької освіти за фахом або спорідненим видом мистецтва.

Типова навчальна програма орієнтована на здобуття початкової музичної освіти елементарного підрівня здобувачами освіти (учнями) в мистецьких школах, а також може бути використана іншими суб'єктами освітньої діяльності, які реалізують програми позашкільної освіти за мистецьким напрямом.

Типова навчальна програма розрахована на 4 (чотири) роки загальним обсягом 350 навчальних годин: із навантаженням 2 (дві) години на тиждень на

першому-другому роках навчання (70 годин на рік), із навантаженням 3 (три) години на тиждень на третьому-четвертому роках навчання (105 годин на рік).

Для більш ефективного навчання з фаху учнів 6-7 років рекомендується додатково використовувати 1 (одну) годину з варіативної частини.

Нормативний зміст типової навчальної програми розрахований на дітей, які розпочинають навчання з 6-7 річного віку (перший клас початкової загальноосвітньої школи), а також може бути реалізований у навчанні осіб старшого віку, які не мають початкових компетентностей, формування яких передбачено цією типовою навчальною програмою.

У разі навчання осіб, старших за 6-7 років, кількість років навчання для опанування змісту Програми може скорочуватись з урахуванням психофізичного розвитку учня/учениці, його/її можливостей, темпу опанування ним/нею нормативного змісту для досягнення результатів навчання, передбачених для четвертого року здобуття освіти на елементарному підрівні.

Нормативний зміст типової навчальної програми базується на традиціях і сучасних досягненнях української, західноєвропейської та інших зарубіжних мистецьких (хорових) шкіл і враховує актуальні потреби особистості у творчому самовираженні, розвитку образного мислення та збагачення емоційно-естетичного досвіду.

Типова навчальна програма з навчальної дисципліни «Хор (клас хорового співу хорового відділення)» є основою для розроблення викладачем *робочої навчальної програми*, в якій конкретизується: тематика, послідовність викладу навчального матеріалу, комплекс художньо-педагогічних методів, підходів та інструментів, заходи поточного контролю та обсяг годин на опанування учнями змісту кожного навчального року відповідно до їх здібностей і можливостей.

1. Мета та завдання нормативного змісту типової навчальної програми з навчальної дисципліни «Хор (клас хорового співу хорового відділення)»

Мета нормативного змісту типової навчальної програми полягає у залученні учнів до музичної хорової культури; прищепленні інтересу і любові до музики, зокрема, української народної; формуванні, розвитку та удосконаленні початкових навичок хорового співу; розвитку музично-образного мислення та естетичного смаку; практичному засвоєнні засобів музичної виразності; розвитку емоційності та музикальності у процесі виконання хорових і вокальних творів; мотивування до самостійного навчання шляхом залучення до пошуку, прослуховування, вивчення та виконання творів хорової спадщини; заохочення до здобуття хорової освіти на наступному підрівні мистецької освіти.

Зміст типової навчальної програми передбачає:

формування та розвиток виконавського апарату – правильної й вільної співацької постави (корпус, голова, руки, ноги учня/учениці), правильної співацької позиції; співацького дихання; свідомого

звукоутворення/звуковидобування і здатності чистого інтонування, активної артикуляції та чіткої дикції;

емоційно-образне виконання творів – розвиток емоційності виконання та художньо-образного мислення через формування музичного сприймання, а також здатності аналізувати хорові твори (на елементарному підрівні) під час втілення їх художньо-образного змісту;

формування самостійності під час домашніх занять – розвиток мотивації до самостійного навчання, здатності якісно виконувати навчальні завдання;

розвиток уміння колективної взаємодії – формування уміння узгоджувати та координувати власні виконавські дії з іншими учасниками хору; усвідомлення ролі та відповідальності кожного учасника колективу в досягненні спільного результату та створенні атмосфери позитивного емоційного забарвлення спілкування та взаємодії; розвиток здатності виконувати хорові твори в ансамблі, хорі;

формування уміння публічного виступу – розвиток уміння управляти своїм настроєм під час публічного виступу; розвиток мотивації до демонстрування художньо-образного змісту вивчених творів перед слухачами в різних мистецько-видовищних формах; формування культури публічного виступу в ансамблі, хорі.

Реалізація змісту типової навчальної програми спрямована на виконання таких завдань:

у когнітивній (пізнавальній) сфері – формування початкових знань у сфері хорового мистецтва; створення умов та спонукання до пізнавальної діяльності через художньо-творче сприймання; розуміння та застосування прийомів втілення художньо-образного змісту хорових творів шляхом використання засобів вокально-хорового виконавства і засобів музичної виразності; відтворення та інтерпретація хорових творів різних жанрів та авторів;

у ціннісно-мотиваційній сфері – формування музичного смаку, потреби в постійному розширенні культурного світогляду та інтересу до хорового виконавства та музичного мистецтва загалом; спонукання до стійкого сприймання загальнонавчаних мистецьких цінностей; розвитку патріотичних почуттів та національної самосвідомості; формування потреби в навчанні та активній участі в освітньому процесі; вміння вступати в комунікацію з викладачем-диригентом та іншими учасниками хору; формування вміння якісно та самостійно виконувати домашні завдання й усвідомлення відповідальності за набуті результати;

в емоційній сфері – формування емоційності виконання та розвиток художньо-образного мислення учня/учениці за допомогою заохочення та спонукання до емоційного сприймання творів хорового мистецтва; розвиток вміння втілювати художньо-образний зміст хорових творів, розкриття творчого потенціалу учнів;

психомоторній сфері – формування навичок сценічно-рухової діяльності, як елементів хорової майстерності, спрямованих на збагачення засобів емоційно-

образної виконавської діяльності (формування здатності учнів до практичного використання рухів у різних видах свідомої і цілеспрямованої музичної діяльності, що ґрунтується на єдності ритму тіла, музики, мовлення та рухів); оволодіння прийомами вокально-хорової діяльності з вільною поставою, правильним диханням, звуковеденням та чистою інтонацією, усвідомлюючи важливість правильно сформованих вокальної позиції та дикції для виразності виконання.

2. Рекомендовані форми організації освітнього процесу та види навчальних занять

Освітній процес у межах типової навчальної програми здійснюється у формі навчальних занять, заходів поточного та підсумкового контролю. У процесі ведення занять практикується колективний (хоровий колектив), груповий (групи хору або партії) та індивідуальний підхід до учня/учениці, відповідно до його/її вікового й особистісного розвитку, з урахуванням індивідуальної освітньої траєкторії.

В освітньому процесі застосовуються такі методи:

мовний (пояснення, бесіда, розповідь);

наочно-слуховий (показ, спостереження, демонстрація виконавських прийомів викладачем);

практичний (вправи, робота учнів у процесі вивчення хорових творів);

аналітичний (порівняння та узагальнення, розвиток музичного мислення);

емоційний (накопичення художніх вражень, формування словника емоційних позначень, підбір асоціацій);

моделювання, мистецькі проекти;

інсценізації, сюжетно-рольові ігри, ситуаційні вправи тощо.

Заняття проводяться у формі групових занять. Кількісний склад групи складає, в середньому, 12-15 осіб. Колективна форма занять передбачає роботу повного складу хорового колективу.

Типовою навчальною програмою передбачені щорічно до 6 резервних годин, що використовуються викладачем для планування різноманітних форм роботи, зокрема, відвідування концертів, конкурсів тощо.

Вибір форм і методів навчання викладач визначає самостійно, враховуючи конкретні умови роботи. *Викладач має право на академічну свободу (свободу викладання, вільний вибір форм, методів і засобів навчання, що відповідають програмі) педагогічну ініціативу та розроблення власного/власної (авторського/авторської) методу/прийому/методики з описом педагогічної проблеми та оригінальних шляхів її вирішення.*

3. Вимоги до матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу

Для результативного проведення занять з навчальної дисципліни «Хор (клас хорового співу хорового відділення)» відповідні приміщення (класи) мають бути забезпечені необхідним набором *обов'язкових* матеріально-технічних засобів: музичним інструментом (фортепіано або скрипка, баян або

акордеон), місцями для співу сидячи та стоячи (для підготовки та виконання музичноритмічного супроводу хорових творів, різноманітних видів сценічно-рухової діяльності), одним-двома комплектами шумових інструментів та пакетом відповідного нотного матеріалу, столом, шафою для нот, стендом для наочних посібників, нотною (крейдовою) та/або інтерактивною дошками; аудіо-системою (бажано і відео) для відтворення музичного матеріалу, комплектом костюмів для концертного виступу, пюпітром для нот, метрономом, наочними матеріалами, літературою з фаху, методичними зразками та іншими ресурсами згідно з Нормативами матеріально-технічного забезпечення мистецьких шкіл, затверджених наказом Міністерства культури України від 19.06.2014 № 475 (зі змінами). Зала для уроків має відповідати санітарно-гігієнічними вимогами щодо кількості, віку, фізичних та психофізіологічних особливостей учасників хорового колективу, бути просторою, добре освітленою та легко провітрюваною.

Додатково рекомендується використовувати технічне оснащення: ноутбук/комп'ютер або планшет (смартфон) з колонкою, медіа програвач для аудіо записів, проектор, екран тощо. Цей перелік може бути доповнений залежно від потреб та можливостей мистецької школи.

4. Нормативний зміст, обсяг навчальної дисципліни та результати навчання

Зміст типової навчальної програми систематизовано за навчальними модулями. Тематична будова навчальних модулів відповідає принципу концентризму, оскільки хорова діяльність підпорядковується певній системі й структурі та передбачає повернення до вже знайомого матеріалу, але на більш високому та поглибленому рівні. Кожен навчальний модуль нумерується відповідно до року навчання та розташування в таблиці змісту типової навчальної програми (наприклад, 2.3 – другий рік навчання, 3-й навчальний модуль).

Структура навчальної дисципліни

Навчальний модуль 1 (перший рік навчання). Хоровий спів як вид мистецтва (Абетка хорового співу – на першому році навчання).

Навчальний модуль 2 (другий рік навчання). Теоретико-методичні засади вивчення хорового твору.

Навчальний модуль 3 (третій рік навчання). Вокально-хорові особливості виконання музичного твору.

Навчальний модуль 4 (четвертий рік навчання). Художньо-виконавські особливості хорового твору.

**Розподіл змісту типової навчальної програми
за модулями першого року навчання**

Навчальні модулі	Зміст навчання	Результати навчання	Середня кількість годин
<p>Навчальний модуль 1.1. Абетка хорового співу.</p>	<p>Життєвий зміст музики.</p> <p>Ознайомлення з різноманітними характерами музичних творів (пісня, танець, марш).</p> <p>Правила охорони співацького голосу.</p> <p>Поняття про дитячий хор та хормейстера.</p> <p>Організація вільної співацької постави.</p> <p>Правила співацького дихання, дикції, м'яка атака звука.</p> <p>Вокально-інтонаційні вправи: спів в унісон, оволодіння кантиленним звуковеденням (прийом legato).</p> <p>Формування артикуляційного апарату.</p> <p>Правила формування голосних та робота над приголосними звуками.</p> <p>Ознайомлення з поняттями фраза, речення на прикладі дитячого музичного фольклору.</p> <p>Основні складові диригентського жесту.</p> <p>Елементарні правила хорового ансамблю.</p>	<p>Усвідомлює, що хорова музика виражає почуття людини, її настрої, думки, відображає явища природи або суспільного життя.</p> <p>Розуміє та здатен визначити відмінності у характері виконання творів</p> <p>Знає правила охорони співацького голосу.</p> <p>Знає хто такий хормейстер та в якому колективі співає.</p> <p>Вміє правильно сидіти чи стояти під час співу.</p> <p>Має уявлення про співацьке дихання, дикцію; знає що таке м'яка атака.</p> <p>Намагається співати без напруження легким світлим звуком.</p> <p>Прагне дотримуватись унісону в партії, вести звук плавно й наспівно.</p> <p>Стежить за правильним формуванням голосних та приголосних звуків.</p> <p>Має уявлення про фразування музичного речення; вміє навести приклади з вивчених творів.</p> <p>Розуміє основні складові диригентського жесту.</p> <p>Намагається прислухатися до голосів співаючих поряд, не виділяючись із загального звучання.</p>	<p align="center">14</p>
<i>Резервні години</i>			<p align="center">2</p>
<p>Навчальний модуль 1.2. Теоретико-методичні засади вивчення</p>	<p>Формування навичок користування нотним записом.</p> <p>Виконання вправ з різним напрямком руху мелодії, формування здатності</p>	<p>Володіє знаннями про розміщення нот на нотному стані; розрізняє тривалості нот (цілу, половинна, чверть, восьма) та вміє рахувати під час співу нескладні ритмічні</p>	<p align="center">14</p>

хорового твору.	доспівати до тоніки (на прикладах дитячого музичного фольклору). Розвиток музично-слухових уявлень. Спів по нотах простих мелодій з нескладними ритмічними групами. Метроритмічний супровід (плескання, крокування: сильна та слабка долі).	звороти. Розуміє та відтворює за нотним записом різні за напрямками мелодії (на прикладах дитячого музичного фольклору). Відчуває стійки ступені. Розуміє та намагається координувати власні рухи та метроритмічну пульсацію (сильна та слабка долі) твору в процесі співу (плескання, крокування). Бере активну участь у ритмічному супроводі творів.	
<i>Резервні години</i>			2
Навчальний модуль 1.3. Вокально-хорові особливості виконання музичного твору.	Формування навичок виразного співу. Користування засобами виразності: темп, основні градації динаміки, виконання динамічних відтінків. Удосконалення навичок слухової уваги та контролю. Ознайомлення із куплетною формою: заспів, приспів. Визначення характеру музики. Аналіз художньо-образного змісту твору. із застосуванням знань з музичної грамоти. Ознайомлення з правилами концертних виступів та поведінки на сцені.	Розуміє зміст прослуханого, намагається виразити власне емоційне ставлення до музичного твору. Розрізняє основні градації динаміки, знає позначення динамічних відтінків, намагається виконати їх у вправах та творах. Намагається слухати і чути інших співаків у хорі під час виконання творів. Знає що таке куплетна форма; розуміє поняття «заспів» та «приспів» та визначає їх у творах програми. Вміє відображати характер музики (мімікою, рухами рук, через ритмічний супровід або інсценування пісень). Здатен пояснити художньо-образний зміст хорового твору на рівні набутих музично-теоретичних знань. Знає правила концертних виступів та поведінки на сцені.	20
<i>Резервні години</i>			2
Навчальний модуль 1.4. Художньо-виконавські особливості хорового твору.	Закріплення та удосконалення набутих протягом року навичок. Розкриття художньо-образного змісту твору. Контакт, взаєморозуміння між керівником і дитиною	Намагається бути виразним, емоційним під час виконання твору. Прагне відображати художньо-образний зміст виконуваних творів. Виконує всі поради та вимоги керівника.	14

	у процесі хорового співу.	Співає за рукою диригента.	
<i>Резервні години</i>			2
Всього годин		70 (з них резервні – 8)	

За підсумками першого навчального року учні повинні:

- усвідомлювати, що хорова музика виражає почуття людини, її настрої, думки та відображає явища природи й суспільного життя;
- розуміти різницю характеру виконання пісні, танцю, маршу;
- вміти правильно сидіти чи стояти під час співу;
- знати правила охорони співацького голосу, співацького дихання; розуміти основні складові диригентського жесту;
- співати без напруження легким світлим звуком;
- стежити за правильним формуванням голосних та приголосних звуків, здатен до правильного звуковедення;
- уміти співати мелодію в різних напрямках, доспівати до тоніки;
- застосовувати знання з музичної грамоти в роботі над хоровими творами;
- дослухатись до голосів співаючих поряд, не виділяючись із загального звучання (співати в унісон);
- розуміти та намагатись координувати власні рухи та метроритмічну пульсацію твору в процесі співу;
- вміти відображати характер музики (за допомогою міміки, рухів рук), брати участь у ритмічному супроводі або сценічно-руховій постановці творів;
- виражати власне емоційне ставлення, пояснювати художньо-образний зміст хорових творів вивчених протягом року;
- знати правила поведінки на сцені;
- намагатись бути виразним, емоційним під час виконання твору;
- співати за рукою диригента.

Рекомендований фаховий словник: хормейстер, аффтакт, м'яка атака звука, звуковедення, артикуляція, дикція, унісон, фразування, речення, куплетна форма.

**Розподіл змісту типової навчальної програми
за модулями другого року навчання**

Навчальні модулі	Зміст навчання	Результати навчання	Середня кількість годин
Навчальний модуль 2.1. Хоровий спів як вид мистецтва.	Накопичення музично-слухових уявлень з хорового мистецтва. Народна і професійна музика. Розвиток вокально-хорових навичок. Відпрацювання навичок правильного розподілу дихання за фразами.	Вирізняє на слух серед творів музичного мистецтва хорові. Має уявлення про народну та професійну музику та наводить приклади хорових творів. Дотримується правил хорового співу, співацької постави. Знає правила розподілу дихання по фразах; вміє дихати та відтворювати фрази за жестом диригента. Відтворює за зразком та виконує у творах програми	16

	<p>Ознайомлення з прийомами (<i>staccato, non legato</i>).</p> <p>Розвиток метроритмічного відчуття.</p> <p>Розвиток інтонаційного слуху.</p>	<p>прийоми <i>staccato, non legato</i>. Відтворює ритмічний рисунок твору за допомогою елементарних шумових інструментів. Намагається контролювати чистоту та якість виконання мелодії.</p>	
<p>Навчальний модуль 2.2. Теоретико-методичні засади вивчення хорового твору.</p>	<p>Робота над засобами музичної виразності в різних темпах.</p> <p>Використання термінів «<i>crescendo (cresc.)</i>» та «<i>diminuendo (dim.)</i>».</p> <p>Спів мелодії з підтримкою інструмента та <i>a capella</i>; з динамічними відтінками, різними штрихами. Елементи секвенції. Продовження роботи над формуванням здатності до співу в унісон. Удосконалення метроритмічного відчуття, паузи. Сольфеджування вправ та хорових партій.</p>	<p>Намагається відтворити мелодію із засвоєними засобами виразності за рукою диригента в різних темпах. Знає позначення, відрізняє на слух та виконує динамічні відтінки (<i>cresc., dim.</i>). Визначає у творах та виконує висхідний, низхідний та хвилеподібний напрямки руху мелодії різними штрихами. Розуміє та відтворює елементи секвенції. Намагається прислухатися до спільного звучання. Розпізнає і відтворює почуті музичноритмічні звороти. Розуміє значення перерви у звучанні (паузи) в процесі співу; знає та виконує паузи в процесі співу. Вміє сольфеджувати вправи та хорові партії.</p>	16
<p>Навчальний модуль 2.3. Вокально-хорові особливості виконання музичного твору.</p>	<p>Опанування навичок остинатного співу.</p> <p>Класифікація дитячих голосів.</p> <p>Формування навичок елементарного двоголосся. Ознайомлення з різними видами атак звуку. Спів у вокальній позиції, удосконалення вокального звуковедення.</p> <p>Розвиток внутрішнього слуху за допомогою регулярних прослуховувань різного музичного матеріалу.</p>	<p>Знає правила інтонування звуків на одній висоті.</p> <p>Знає та розуміє на які групи поділяються дитячі голоси.</p> <p>Вміє розподіляти увагу між власним виконанням та звучанням іншого голосу.</p> <p>Використовує під час співу різні види атак (тверда та м'яка).</p> <p>Вміє відтворити голосом почуті мелодії у вокальній позиції із відповідним звуковеденням.</p> <p>Уважно слухає та розуміє різницю характеру виконання</p>	22

		хорових творів. Намагається використовувати спів «про себе» та «вголос».	
Навчальний модуль 2.4. Художньо-виконавські особливості хорового твору.	Продовження роботи над співом в різних динамічних відтінках. Удосконалення роботи артикуляційного апарату, розвиток дикції. Робота над чистотою інтонування у вивчених творах. Готовність до публічного виступу. Взаємодія всіх учасників колективу. Формування культури публічного виступу.	Вміє використовувати засоби виразності під час виконання вивчених творів. Знає складові артикуляційного апарату та намагається застосовувати чітку вимову. Намагається свідомо чисто інтонувати вивчений матеріал. Розуміє важливість колективної співпраці. Знає правила взаємодії в колективі. Демонструє культуру публічного виступу, намагається сміливо та виразно виконувати твори на звітному концерті.	16
Резервні години		4 години	
Всього годин:		70 (з них резервні – 4)	

За підсумками другого навчального року учні повинні:

- вирізняти на слух серед творів музичного мистецтва хорові твори;
- мати уявлення про народну та професійну музику та наводити приклади хорових творів;
- намагатись дотримуватись співацької постави, правил хорового співу;
- знати правила розподілу дихання за фразами;
- вміти дихати та відтворювати фрази за рукою диригента;
- намагатись контролювати чистоту та якість інтонування мелодії у вокальній позиції;
- знати правила та вміти інтонувати звуки на одній висоті, розподіляти увагу між власним виконанням та звучанням іншого голосу (елементарне двоголосся);
- сольфеджувати мелодії хорових партій;
- уміти співати фрази «про себе» (внутрішнім слухом) та «вголос», знати правила виконання пауз у співі та виконувати їх;
- відтворювати за зразком та виконувати у творах програми штрихи: *staccato, non legato*;
- вміти відтворювати метроритмічний супровід твору за допомогою елементарних шумових інструментів;
- виконувати твори із засвоєними засобами виразності за рукою диригента;
- демонструвати культуру публічного виступу.

Рекомендований фаховий словник: музика народна та професійна, співацька постава, штрихи: *staccato*, *non legato*, види атак (тверда та м'яка), артикуляційний апарат, дикція, остинатний спів, двоголосся.

**Розподіл змісту типової навчальної програми
за модулями третього року навчання**

Навчальні модулі	Зміст навчання	Результати навчання	Середня кількість годин
<p>Навчальний модуль 3.1. Хоровий спів як вид мистецтва.</p>	<p>Закріплення уявлень про хорове мистецтво як найпоширеніший вид у культурах народів світу.</p> <p>Види музичних колективів (хор, вокальний інструментальний ансамблі, оркестр).</p> <p>Жанри хорової музики: хорова пісня, обробка народної пісні.</p> <p>Дитяча опера. Дитячі опери українських композиторів (слухання).</p> <p>Ознайомлення із типами хорів та голосів.</p> <p>Ознайомлення із розподілом дитячих голосів.</p> <p>Аналіз художньо-образного змісту твору.</p> <p>Поняття вокального ансамблю та його види (ритмічний, інтонаційний, дикційний, динамічний).</p> <p>Розвиток ладо-інтонаційних уявлень та навичок на прикладах дитячого фольклору та творів програми.</p>	<p>Має уявлення про специфіку хорового виконавства.</p> <p>Наводить приклади про колективний спів у народів різних країн світу.</p> <p>Знає та відрізняє на слух види музичних колективів (хор, вокальні інструментальні ансамблі, оркестр).</p> <p>Має уявлення про хорову пісню, наводить приклади хорових пісень.</p> <p>Знає дитячі опери українських композиторів, наводить приклади.</p> <p>Усвідомлює відмінності та визначає на слух поділ голосів у хорі (дорослі – дитячі, чоловічі – жіночі, дитячі високі – дитячі низькі).</p> <p>Намагається пояснити власне розуміння художньо-образного змісту хорового твору.</p> <p>Знає поняття та види ансамблю, намагається дотримуватись правил виконання різних видів ансамблю.</p> <p>Уважно та правильно виконує: оспівування ступенів, стрибки ↑↓ на різні інтервали у різному темпі та динаміці на прикладах дитячого фольклору та творів програми.</p>	<p align="center">21</p>
<p>Навчальний модуль 3.2. Теоретико-методичні засади вивчення хорового твору.</p>	<p>Удосконалення навичок виконання кантилен.</p> <p>Розвиток співоного дихання: «ланцюгове дихання».</p> <p>Удосконалення роботи над м'якою та твердою атаками звука, упізнання їх на слух.</p>	<p>Вміє виконувати мелодію твору наспівно, впевнено й точно.</p> <p>Знає та розуміє поняття «ланцюгове дихання» та намагається застосовувати його під час виконання партії.</p> <p>Відрізняє, виконує та розпізнає на слух м'яку та тверду атаки звука.</p> <p>Знає правила дикції та</p>	<p align="center">24</p>

	<p>Пунктирний ритм у хорових партіях.</p> <p>Введення більш складних елементів двоголосся (елементи поліфонії) у вправах та творах.</p> <p>Сольфеджування вправ та більш складних інтонаційних та ритмічних зворотів у творах.</p>	<p>артикуляції під час виконання пунктирного ритму.</p> <p>Вміє утримувати свою партію та прислухатися до інших голосів (співати про себе та вголос, підголосковий склад з епізодичним розходженням голосів: унісон – терції, квінти – унісон тощо).</p> <p>Виконує вправи та більш складні інтонаційні та ритмічні звороти у творах.</p>	
<p>Навчальний модуль 3.3. Вокально-хорові особливості виконання музичного твору.</p>	<p>Закріплення та розвиток вокально-хорових навичок: унісон у співі а саррелла; канон; вправи з елементами підголоскової поліфонії. Виразність фразування (речення), розвиток мелодії до кульмінації та закінчення. Удосконалення навичок хорового ансамблю в різних темпах та динаміці. Аналіз та сольфеджування партії твору за хоровою партитурою.</p> <p>Удосконалення навички точного співу за рукою диригента.</p>	<p>Намагається чисто заспівати мелодію у вправах та втримати інтонацію до кінця твору в співі а саррелла, канону та елементів підголоскової поліфонії. Вміє визначити в партитурі та відтворити голосом кульмінацію фрази або музичного речення. Дотримується хорового ансамблю в різних темпах та динаміці. Вміє аналізувати свою партію за хоровою партитурою. Здатен сольфеджувати складні для інтонації місця в хорових творах. Вміє самостійно вивчити складний зворот зі своєї партії. Вміє точно, гнучко виконувати вказівки за рукою диригента.</p>	30
<p>Навчальний модуль 3.4. Художньо-виконавські особливості хорового твору.</p>	<p>Удосконалення навичок співу а саррелла на прикладі обробок українських народних дитячих пісень. Чистота інтонування вивчених творів. Виразність виконання хорових творів. Закріплення правил концертного виступу. Закріплення правил публічних виступів (концерти відділу, школи та інші).</p>	<p>Свідомо й впевнено інтонує свою партію та дотримується правил хорового ансамблю. Вміє контролювати власне виконання партії, не порушувати хорового ансамблю. Ставиться із зацікавленістю до концертних виступів, усвідомлює важливість спільної діяльності в хоровому колективі. Намагається виразно виконувати хорові твори з інструментальною підтримкою та а саррелла.</p>	24
Всього годин: 105 (з них резервні – 6)			

За підсумками третього навчального року учні повинні:

мати уявлення про специфіку хорового виконавства, наводити приклади хорових пісень, дитячих опер українських композиторів;

усвідомлювати відмінності та визначати на слух поділ голосів у хорі (дорослі – дитячі, чоловічі – жіночі, дитячі високі – дитячі низькі);

відрізнити та відтворювати різні види атак;

знати та дотримуватись правил дикції та артикуляції у виконанні творів із пунктирним ритмом;

сольфеджувати вправи та більш складні інтонаційні та ритмічні звороти в різному темпі та динаміці у творах програми;

намагатись чисто співати мелодію у вправах та тримати інтонацію в партії до кінця твору в співі а саррелла в різних темпах та динаміці;

виконувати більш складні елементи двоголосся у вправах, канонах та творах;

самостійно вивчати складний зворот зі своєї партії;

визначати в партитурі та відтворювати голосом кульмінацію фрази або музичного речення;

вміти аналізувати свою партію за хоровою партитурою, свідомо й впевнено інтонувати свою партію та дотримуватись правил виконання різних видів хорового ансамблю;

пояснювати власне розуміння художньо-образного змісту хорового твору;

прагнути виразно виконувати хорові твори на концертних виступах.

Рекомендований фаховий словник: види музичних колективів (хор, вокальний, інструментальний ансамблі, оркестр), хорова пісня, канон, опера, «ланцюгове дихання», хоровий ансамбль та його види, хорова партитура.

Розподіл змісту типової навчальної програми за модулями четвертого року навчання

Навчальні модулі	Зміст навчання	Результати навчання	Середня кількість годин
Навчальний модуль 4.1. Хоровий спів як вид мистецтва.	Закріплення уявлень про типи та види хорів. Слухання та аналіз творів у виконанні різних хорових колективів. Ознайомлення із іншими формами вокально-хорових творів. Закріплення уявлень про календарно-обрядові пісні. Засоби виразності для втілення художнього образного змісту твору.	Визначає на слух різні типи та види хорів; наводить приклади з прослуханих або вивчених творів. Вміє пояснити різницю між куплетною, куплетно-варіаційною формами, має уявлення про особливості хорової мініатюри (на прикладах творів програми або раніше вивчених). Усвідомлює сутність та призначення пісень календарно – обрядового циклу. Розуміє та порівнює засоби виразності, що потрібно використовувати у творах	21

	<p>Удосконалення вокально-хорової техніки.</p> <p>Техніка виконання різних динамічних відтінків та штрихів.</p> <p>Удосконалення навичок двоголосного співу. Спів за рукою диригента.</p>	<p>різного жанру та характеру для втілення художнього образу. Утримує співацьку поставу, співає вільним звуком без напруження, контролює співацьку позицію під час співу. Свідомо працює над партією в хорових творах, виправляє неточну інтонацію.</p> <p>Використовує різну гучність та характер звуковедення у виконанні творів різного характеру та жанру. Виконує двоголосні вправи з більш складними ритмічними зворотами. Свідомо виконує вказівки диригента щодо динамічних, темпових та інших агогічних змін у творах.</p>	
<p>Навчальний модуль 4.2. Теоретико-методичні засади вивчення хорового твору.</p>	<p>Розвиток ладо-інтонаційного відчуття у вправах та творах.</p> <p>Розвиток співочого дихання.</p> <p>Двоголосся (елементи триголосся) у вправах.</p> <p>Ознайомлення та робота з синкопованим ритмом у вправах та творах.</p> <p>Розвиток метро-ритмічного слуху та відчуття в хорових творах.</p>	<p>Вміє поєднувати в ансамблевому виконанні інтонаційну та ладову складові партії. Розподіляє дихання під час виконання тривалих мелодичних побудов, більш тривалих фраз та речень (ланцюгове дихання). Розподіляє увагу між слухом та голосом, намагається утримати унісон у своїй партії у вправах з елементами триголосся. Визначає в нотному тексті та виконує синкоповані звороти у вправах та творах. Виконує метроритмічний супровід в хорових творах (різноманітної складності та варіантності).</p>	24
<p>Навчальний модуль 4.3. Вокально-хорові особливості виконання музичного твору.</p>	<p>Закріплення співацької установки. Поняття «діапазон голосу» та «фермата».</p> <p>Удосконалення навичок чіткої дикції та артикуляції.</p> <p>Філіровка звука, чергування співу про себе</p>	<p>Правильна та впевнена співацька установка. Має уявлення про діапазон голосу. Розуміє поняття «фермати» та позначення її в нотному тексті. Виконує текст, зберігаючи дикційну активність та правильну артикуляцію. Має уявлення про філіровку звука, володіє технікою співу із закритим ротом</p>	30

	та вголос. Вирівнювання реєстрового звучання. Тембральний ансамбль. Удосконалення навичок самостійного опрацювання хорової партії.	(морморандо) у різних динамічних відтінках. Володіє прийомами вирівнювання реєстрового звучання. Здатен підлаштуватися до тембральної палітри звучання партії. Здатен самостійно опрацьовувати партію хорового твору.	
Навчальний модуль 4.4. Художньо-виконавські особливості хорового твору.	Робота над різними видами ансамблю в хоровому творі (інтонаційний, ритмічний, динамічний тощо). Свідоме застосування засобів музичної виразності. Розвиток здатності самоконтролю та відповідальності в роботі над хоровим твором. Удосконалення навичок аналізу виконання твору хоровим колективом. Виразність виконання творів та активність у роботі в колективі.	Контролює прийоми виконання для різних видів хорового ансамблю. Розуміє значення застосування засобів виразності для втілення емоційно-образного змісту твору. Співає емоційно та виразно, відповідно до художнього образу твору. Демонструє розуміння своєї ролі в хоровому колективі та усвідомлює відповідальність за спільний результат. Виконує напам'ять свою партію в хорових творах. Здатен проаналізувати виконання твору хоровим колективом. Виразно та артистично виконує твори; активний на уроках та в реалізації різних творчих проєктів школи.	24
Всього годин: 105 (з них резервні – 6)			

За підсумками четвертого навчального року учні повинні:

визначати на слух різні типи та види хорів, наводити приклади з прослуханих або вивчених творів.

пояснювати різницю між різними формами хорової музики (куплетна, куплетно-варіаційна, хорова мініатюра); усвідомлює сутність та призначення пісень календарно-обрядового циклу;

утримувати співацьку поставу, співати вільним звуком без напруження, контролювати співацьку позицію під час співу;

свідомо виправляти неточну інтонацію, виконувати партію в хоровому творі; використовувати різну гучність та характер звуковедення під час виконання творів різного характеру та жанру;

уміти розподіляти дихання під час виконання більш тривалих фраз та речень;

виконувати двоголосні вправи з більш складними ритмічними зворотами та елементами триголосся;

виконувати метроритмічний супровід в хорових творах (різноманітної складності та варіантності);

виконувати синкоповані звороти у вправах та творах;

виконувати твори, свідомо зберігаючи дикційну активність та правильну артикуляцію;

володіти технікою співу закритим ротом (морморандо) у різних динамічних відтінках;

бути здатним до філіровки звука, виконувати прийоми вирівнювання регістрового звучання;

свідомо виконувати вказівки диригента щодо засобів виразності, які потрібні для втілення художнього образу у творах різного жанру та характеру;

демонструвати розуміння своєї ролі в хоровому колективі та усвідомлювати відповідальність за спільний результат;

співати емоційно та виразно, відповідно художнього образу твору;

аналізувати виконання твору хоровим колективом.

Рекомендований фаховий словник: типи та види хорів, форми хорової музики (куплетна, куплетно-варіаційна хорова мініатюра), пісні календарно-обрядового циклу та їх застосування, діапазон голосу, фермата, філіровка звука, морморандо.

5. Форми та засоби поточного і підсумкового контролю

Поточний контроль є оцінюванням прогресу учнів, що дає змогу викладачеві відповідним чином адаптувати освітній процес. Використання поточного оцінювання дозволяє відстежувати особистісний розвиток дитини, хід опановування нею компетентностей освітньої програми та вибудовувати індивідуальну освітню траєкторію. Поточний контроль досягнення учнями результатів навчання здійснюється переважно у формі прослуховування (опитування). Кожен навчальний модуль містить нормативний зміст навчальної програми, об'єднаний певною педагогічною метою (завданнями) навчальної дисципліни і передбачає формування в учня/учениці певних компетентностей, набуття яких необхідне для досягнення результатів навчання. Елемент поточного контролю – аналіз помилок, що допущені учнями, та конкретні вказівки щодо їх виправлення – не постають предметом розгляду на першому році навчання, але стають актуальними на подальших навчальних етапах елементарного підрівня.

Підсумковий контроль за рік здійснюється з урахуванням динаміки зростання рівня навчальних досягнень учня/учениці у формі контрольного заходу, на якому перевіряється набуття ключових компетентностей. Контрольний захід (перевідний іспит) відбувається наприкінці кожного навчального року і проводиться у формі звітнього концерту хорового колективу. Оцінювання носить комплексний характер і враховує результати досягнень учня/учениці за модулями (темами) двох семестрів навчального року.

Навчальні досягнення учнів першого-другого років навчання підлягають **вербальному** оцінюванню. Для оцінювання учнів пропонується система з чотирьох рівнів:

- «має значні успіхи» – високий рівень;
- «демонструє помітний прогрес» – достатній рівень;
- «досягає результату за допомогою викладача» – середній рівень;
- «ще потребує уваги і допомоги» – початковий рівень.

На третьому-четвертому роках навчання досягнення учнів оцінюються як вербально, так і в балах за 12-ти **бальною** шкалою.

Бальне оцінювання передбачає поділ досягнутих результатів на 4 рівня:

1. Початковий (1-3 бали).
2. Середній (4-6 бали).
3. Достатній (7-9 балів).
4. Високий (10-12 балів).

Наприкінці четвертого року навчання **проводиться підсумковий контроль** результатів опанування типової навчальної програми з навчальної дисципліни «Хор (клас хорового співу хорового відділення)» за елементарним підрівнем, що здійснюється у формі **комплексного іспиту**, що складається з двох частин: теоретичної (індивідуальна співбесіда за хоровими творами програми концерту) та практичної (концертний виступ хорового колективу). Рекомендовано проводити співбесіду в межах навчальних годин останнього модуля четвертого року навчання, яка передбачає аналіз творів хорової програми в контексті опанованих результатів типової навчальної програми.

Зміст і форми поточного та підсумкового контролю

Рік навчання	Програмні вимоги	
	1 семестр	2 семестр
1	Концерт для батьків.	Підсумковий контрольний захід (концертний виступ): виконання 3–4 різнохарактерних творів із супроводом.
2	Виконання 2–х різнохарактерних творів на концерті класу, школи тощо (вибір форм поточного контролю здійснюється викладачем самостійно).	Підсумковий контрольний захід (концертний виступ): виконання 3–4 різнохарактерних, різножанрових творів (за можливості a cappella).
3	Виконання 2–х різнохарактерних творів на концерті класу, школи тощо (вибір форм поточного контролю здійснюється викладачем самостійно).	Підсумковий контрольний захід (концертний виступ): <ul style="list-style-type: none"> – 1 твір a cappella; – твір зарубіжного композитора; – твір українського композитора; – 1-2 твори сучасних композиторів.
4	Виконання 2-3-х різнохарактерних творів на концерті класу, школи тощо (вибір форм поточного контролю здійснюється викладачем самостійно).	Підсумковий контрольний захід: індивідуальна співбесіда за творами програми концертного виступу

	Випускний (підсумковий) контрольний захід (концертний виступ): <ul style="list-style-type: none"> – 1-2 різнохарактерні твори а capella (у тому числі обробка української народної пісні); – твір зарубіжного композитора; – твір українського композитора; – 1-2 твори сучасних композиторів.
--	--

6. Критерії оцінювання рівня досягнення результатів навчання

Запропоновані критерії оцінювання рівнів виконання хорових творів учнем/ученицею дозволяють виявити динаміку процесів, пов'язаних зі ступенем виконавських досягнень та результатів опанування навчальної програми «Хор(клас хорового співу хорового відділення)».

Нижче наведено зразок *Свідоцтва досягнень* з початкової дисципліни «Хор (клас хорового співу хорового відділення)». Для учнів першого-другого років навчання досягнення оцінюються вербально. Критерії для оцінювання може застосовувати педагог спираючись на форми роботи за типовими або індивідуальними навчальними планами. На третьому-четвертому роках навчання досягнення оцінюються за відповідною шкалою балів (наприклад, високий рівень досягнень – «має значні успіхи» дорівнює 10-12 балам).

Свідоцтво досягнень з навчальної дисципліни «Хор (клас хорового співу хорового відділення)»

Характеристика особистих досягнень	має значні успіхи (10-12 балів)	демонструє помітний прогрес (7-9 балів)	досягає результату з допомогою викладача (4-6 балів)	ще потребує подальшого вдосконалення (1-3 бали)
Застосовує вокальне дихання				
Демонструє правильне звукоутворення та звуковедення				
Чисто інтонує партії хорових та вокальних творів				
Знає правила та застосовує співацьку артикуляцію				
Демонструє навички співацької дикції				
Знає та дотримується правил хорового ансамблю				
Демонструє емоційність виконання хорової партії (соло та в хорі)				
Для розкриття художнього образу музичного твору застосовує засоби музичної виразності				
Демонструє знання своєї партії у всіх творах хорової програми				
Бере участь у концертних виступах колективу				
Знає та демонструє правила сценічної поведінки (має відповідний зовнішній				

вигляд, співає впевнено, не втрачає сценічної витримки)				
Самостіно розбирає та вчить нескладні музичні твори				
Намагається об'єктивно оцінювати результати своєї навчальної діяльності				

Свідоцтво рекомендовано заповнювати кожного семестру або раз на рік.

Оцінювання на завершальному році опанування навчальної програми передбачає зіставлення навчальних досягнень учнів з конкретними очікуваними результатами навчання – підсумковими вимогами випускного класу, визначеними типовою освітньою програмою.

7. Список рекомендованої літератури

1. Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс. Ленинград : Музыка, 1971. 376 с.
2. Асафьев Б. В. О хоровом искусстве. Ленинград : Музыка, 1980. 216 с.
3. Бенч-Шокало О. Український хоровий спів. Київ : 2002. 235 с.
4. Виноградов К. Работа над дикцией в хоре. Москва : Музыка, 1967. 101 с.
5. Вокально-хорова робота з дітьми на матеріалі вправ-розспівок [Ноти] : навч.-метод. посіб. / авт.-упоряд. І. О. Зеленецька. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2016. 139 с.
6. Горбенко С. С. Дитяче хорове виховання в Україні : навч. метод. посіб. для вчителів шк. різ. типу, студ. та викл. вищ. мистец. навч. закл. Київ, 1999. 251 с.
7. Горбенко С.С. Створення вчителем особистісно орієнтованого простору в процесі мистецького навчання і виховання учнів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики.* 2016. Вип. 28. С. 148–151. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2016_28_33 (дата звернення : 15.12.2019).
8. Дмитриевский Г. А. Хороведение и управление хором. Изд. 3-е испр. Санкт-Петербург : Лань : Планета музики, 2007. 112 с.
9. Дмитриевский Г. А. Ансамбль хора. Работа с хором. Москва : Профиздат, 1972. 205 с.
10. Дмитриев Л. Б. Основы вокальной методики. Москва : Музыка, 2007. 368 с.
11. Доронюк В. Д. Курс техніки диригування : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ, 2004. 292 с.
12. Доронюк В. Д., Зваричук Ж. Й. Шкільне хорознавство : навч. посіб. Івано-Франківськ, 2008. 336 с.
13. Емельянов В. В. Развитие голоса. Координация и тренинг. Санкт-Петербург : Лань : Планета музики, 2015. 188 с.
14. Живов В. Исполнительский анализ хорового произведения. Москва : Музыка, 1987. 95 с.

15. Зеленецька І. О. Співають діти: Питання репертуару в дитячому хорі, методика роботи : програми для хору молодшого, середнього та старшого віку. Київ : [б.в.], 2000. 90 с.
16. Зеленецька І. О. Вправи-розспівки для розвитку музичного слуху дітей в процесі вокально-хорового виховання навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2015. 196 с.
17. Краснощеков В. И. Вопросы хороведения. Москва : Музыка, 1969. 299 с.
18. Леонтович М. Д. Практичний курс навчання співу у середніх школах України. Київ : Музична Україна, 1989. 136 с.
19. Мархлевський А. Ц. Практичні основи роботи в хоровому класі. Київ : Музична Україна, 1986. 96 с.
20. Менабени А. Г. Методика обучения сольному пению. Москва : Просвещение, 1987. 95 с.
21. Огороднов Д. Е. Музыкально-певческое воспитание детей в общеобразовательной школе. Київ : Музична Україна, 1981. 285 с.
22. Осеннева М. С. Хоровой класс и практическая работа с хором. Москва : Академия, 2003. 187 с.
23. Попов В. Школа хорового пения. Вып. 1. Москва : Музыка, 1986. 162 с.
24. Попов В. Школа хорового пения. Вып. 2. Москва : Музыка, 1987. 161 с.
25. Пігров К. К. Керування хором. Київ : Музична Україна, 1962. 200 с.
26. Раввінов О. Г. Методика хорового співу в школі. Київ : Музична Україна, 1971. 124 с.
27. Романовский Н. В. Хоровой словарь. Ленинград : Музыка, 1972. 133 с.
28. Світайло С. В. Методика роботи з дитячим хоровим колективом. Київ : Унів. коледж Київського ун-ту ім. Бориса Грінченка, 2016. 140 с.
29. Сонки С. М. Теория постановки голоса в связи с физиологией органов, воспроизводящих звук. Москва : Либроком, 2013. 244 с.
30. Співають діти на уроках музики початкових класів. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. 172 с.
31. Стулова Г. П. Развитие детского голоса в процессе обучения пению Москва : Прометей, 1992. 270 с.
32. Стулова Г. П. Теория и практика работы с детским хором. Москва : Владос, 2002. 176 с.
33. Стулова Г. П. Акустико-физиологические основы вокальной работы с детским хором. Москва : Классикс-Стиль, 2005. 150 с.
34. Стулова Г. П. Хоровое пение. Методика работы с детским хором. Санкт-Петербург : Лань, 2014. 176 с.
35. Чесноков П. Г. Хор и управление им. Санкт-Петербург : Лань, 2015. 200 с.
36. Шип С. Музична форма. Від звуку до стилю : навч. посіб. Київ : Заповіт, 1998. 368 с.
37. Щур М. Шкільний хор. Тернопіль-Харків : Видавництво «Ранок», 2010. 96 с.